

УДК 947.6“1921/1939”–053.81]:329.7

В.В. Даніловіч

канд. гіст. навук, дац.,

дырэктар Інстытута гісторыі НАН Беларусі

АРГАНІЗАЦЫІ БЕЛАРУСКАЙ МОЛАДЗІ САВЕЦКАЙ БЕЛАРУСІ (1921–1939 гг.)

Артыкул прысвечаны даследаванню праблемы дзейнасці арганізацый беларускай моладзі ў Савецкай Беларусі 20–30-х гг. XX ст. Вызначаны іх характар, напрамкі працы і сацыяльная база. Прааналізавана палітыка савецкіх улад у адносінах да беларускіх нацыянал-дэмакратычных маладзёжных арганізацый, а таксама пазіцыя камсамола ў гэтым пытанні.

Уводзіны

Гісторыя яскрава сведчыць аб актыўным удзеле юнакоў і дзяўчын у грамадска-палітычных працэсах. Можна нават канстатаваць, што маладыя людзі – гэта рухавік грамадска-палітычных пераўтварэнняў. Не абцяжараныя жыццёвым вопытам, яны даволі лёгка ўспрымаць новае, рашуча ідуць на перамены і нават радыкальныя дзеянні, бескампрамісна ўключаюцца ў палітычнае жыццё. Разам з тым аналіз гістарыяграфіі паказвае, што многія пытанні гісторыі беларускага юнацтва міжваеннага перыяду застаюцца недастаткова вывучанымі. Сярод гэтых пытанняў і дзейнасць беларускіх маладзёжных арганізацый Савецкай Беларусі. Мэтай артыкула з’яўляецца даследаванне на грунце існуючых публікацый і выяўленых аўтарам архіўных дакументаў праблемы дзейнасці арганізацый беларускай моладзі ў Савецкай Беларусі 20–30-х гг. XX ст.

Дзейнасць беларускіх маладзёжных арганізацый Савецкай Беларусі

Нягледзячы на замацаванне савецкай улады на тэрыторыі цэнтральнай і ўсходняй Беларусі, тут працягвала назірацца імкненне беларускай моладзі да арганізацыйнага аб’яднання. У пачатку 1920-х гг. у ССРБ, Віцебскай і Гомельскай губернях былі беларускія маладзёжныя групыкі эсэраўскага толку. Але яны былі невялікімі, уплыву ў Мінску і іншых гарадах не мелі і дзейналі пераважна ў вёсках [1, с. 1]. Цікава адзначыць, што КСМБ падтрымліваў сувязь з падобнымі арганізацыямі для атрымання інфармацыі аб іх становішчы, але барацьбы з імі да ліпеня 1921 г. не веў [2, л. 6, 67], што можна растлумачыць як сканцэнтраванасцю камсамола на працы ў гарадах, так і ўвогуле малой колькасцю беларусаў у яго складзе ў той час і адпаведнай адсутнасцю імкнення да пашырэння сваёй працы ў асяроддзі беларускіх юнакоў і дзяўчат.

Мінскі гурток беларускай моладзі быў створаны ў 1921 г. пры адноўленай сядзібе беларускай інтэлігенцыі – «Беларускай хатцы». Яго ўзначаліў ініцыятар аднаўлення гэтага беларускага клуба Я. Кіпель. У склад гуртка ўваходзілі член ЦК Беларускай партыі эсэраў М. Пашковіч, яго брат Я. Пашковіч (працаваў у рэдакцыі «Савецкай Беларусі»), Б. Платонаў (будучы знакаміты акцёр, Народны артыст СССР), Я. Рамановіч (вядомы беларускі драматург і тэатральны дзеяч, заслужаны артыст Беларусі), А. Дудар, У. Сянька, А. Каралецкі, Т. Апацёнак і інш. У ім не было ніводнага камсамольца ці камуніста, і ўся яго праца мела падкрэслены апалітычны характар. Гурток шмат увагі надаваў беларусізацыі мясцовых адукацыйных асяродкаў і меў цесныя кантакты з іншымі беларускімі маладзёжнымі арганізацыямі Міншчыны, Віцебшчыны, Магілёўшчыны, Гомельшчыны, а таксама Масквы і Петраграда. Я. Кіпель і яго паплечнікі імкнуліся пераўтварыць Мінскі гурток беларускай моладзі ў каардынацыйны цэнтр усіх беларускіх маладзёжных асяродкаў не толькі ў ССРБ, але і на ўсёй тэрыторыі этнічнай Беларусі, а таксама ў іншых савецкіх рэспубліках. З гэтай мэтай, дзякуючы дапамозе Я. Пашковіча, гурткоўцы 6 красавіка 1921 г. надрукавалі ў «Савецкай Беларусі» зварот да ўсёй

беларускай моладзі [3, с. 1]. Аднак, хаця некаторыя гурткі маладых беларусаў і падтрымалі гэту ініцыятыву, на практыцы яе рэалізаваць не ўдалося [4, с. 167, 170, 213], што сведчыла пра слабасць беларускага нацыянальнага руху ў асяроддзі юнакоў і дзяўчат.

На Случчыне да 1922 г. дзейнічала беларускае маладзёжнае культурна-асветнае таварыства «Папараць-кветка», якое было ліквідавана савецкай уладай падчас масавых арыштаў беларускіх эсэраў [4, с. 150].

Плённа беларуская праца сярод маладога пакалення развівалася на Бабруйшчыне, дзе ў беларускіх маладзёжных гуртках у Бабруйску, Глуску, Качэрычах, Любанічах, Турках, іншых вёсках і мястэчках працавалі вопытныя актывісты: Ю. Бібіла, К. Шчыгельскі, В. Дружчыц, М. Азбукін, А. Цераховіч, Я. Успенскі, Я. Самахвал, М. Мамчыц, А. Адамовіч, А. Некрашэвіч. Вакол іх канцэнтраваліся нядаўнія вучні гарадскіх і вясковых школ. Найбольш буйным быў Глускі беларускі гурток, які налічваў каля 140 сяброў [4, с. 174–175].

На Гомельшчыне акрамя Браздзецкага гуртка ў Рэчыцы існавала беларуская маладзёжная суполка «Гай». У Гомелі навучэнцы мясцовых сярэдніх школ і маладая беларуская інтэлігенцыя ініцыявалі 27 мая 1921 г. сход, на якім была прынята рэзалюцыя з патрабаваннем да губернскіх улад распачаць працу па арганізацыі ў рэгіёне беларускіх школ. Аднак арганізацыйнае афармленне Гомельскага гуртка беларускай моладзі адбылося толькі 4 лістапада 1921 г. у сценах мясцовага педагагічнага тэхнікума. На арганізацыйным сходзе была абрана рада гуртка ў складзе 5 чалавек: Мяфодзіеў (старшыня), Язерскі (сакратар), Валынец, Лашкевіч і Бандарэнка. У рэвізійную камісію абралі Кліндукова, Пяскоўскага і Лагуту. Гурток дзяліўся на тры секцыі: літаратурна-мастацкую, гістарычную і географічную. У хуткім часе для гурткоўцаў і ўсіх ахвотных былі арганізаваны заняткі па беларусазнаўстве (3 разы на тыдзень). У 1922 г. гурткоўцы дамагліся ад кіраўніцтва Гомельскага гарадскога аддзела народнай адукацыі ўвядзення выкладання ў педтэхнікуме беларускай мовы і літаратуры як абавязковых прадметаў. У гэты час членамі гуртка быў таксама арганізаваны вучнёўскі хор і тэатральная труппа [4, с. 216–217].

У Віцебску ў пачатку 1920-х гг. дзейнічаў беларускі студэнцкі гурток, які аб'ядноўваў прыхільнікаў беларушчыны з мясцовага аддзялення Маскоўскага археалагічнага інстытута і Віцебскага інстытута народнай адукацыі. Гурткоўцы дамагліся, аднак беспаспяхова, стварэння асобнай беларускай секцыі пры Расійскім гісторыка-мастацкім і археалагічным таварыстве, якое мела філіял у Віцебску [4, с. 217–218].

У 1921 г. у Горках на Магілёўшчыне дзейнічала Беларуская секцыя студэнтаў (БСС) Горацкага земляробчага інстытута, якая паступова ўсё больш трапляла пад уплыў камсамола. Гэтаму спрыяла пазіцыя старшыні секцыі М. Ганчарыка, які быў прыхільнікам камуністычнай ідэалогіі і ў 1924 г. уступіў у кампартыю. У выніку замест беларускага клуба, які дзейнічаў пры інстытуце, быў утвораны Камуністычны студэнцкі клуб імя А. Луначарскага. Тэатральныя пастаноўкі беларускай труппы клуба падвяргаліся цензуры. 3 1922 г. БСС падпарадкоўвалася Цэнтральнаму бюро пралетарскага студэнцтва пры ВЦСПС і існавала да лета 1924 г., калі Магілёўшчына ўвайшла ў склад БССР. Працуючы пад дахам дзяржаўных устаноў РСФСР, секцыя лічылася арганізацыяй, якая прадстаўляе нацменшасць. Дзякуючы гэтаму статусу, БСС доўгі час выжывала ў няпростых варунках. Паводле ж адміністрацыйнага заканадаўства БССР, дзейнасць арганізацый і аб'яднанняў тытульнай нацыі, якія ставілі перад сабой чыста нацыянальныя мэты, не падтрымлівалася [4, с. 213].

На Магілёўшчыне неабходна адзначыць плённую працу на ніве беларушчыны маладога беларускага літаратара А. Шашалевіча, больш вядомага пад літаратурным псеўданімам Мрый, які ў 1921–1926 гг. працаваў настаўнікам у Краснапольскай пачатковай школе імя Пірагова. Разам з братам В. Шашалевічам і сястрой Н. Шашалевіч ён

стварыў пры школе беларускі вучнёўскі гурток «Асвета», народны тэатр, з дапамогай вучняў збіраў вусную народную творчасць і дасылаў фальклорныя запісы ў Інбелкульт. Асветаўцы аказалі неабходную дапамогу ў станаўленні беларускіх маладзёжных гурткоў у Магілёве, Мсціславе, Чавусах, Бялынічах, Фашчацы і інш. «Асвета» дамаглася ўтварэння беларускай секцыі пры Магілёўскім павятовым адзеле народнай адукацыі, якая стала арганізацыйнай апорай пашырэння беларускамоўнага навучання ў рэгіёне. Гурток меў моцную падтрымку з боку Цэнтральнага беларускага бюро Народнага камісарыята асветы РСФСР і яго сакратара П. Каравайчыка (Любецкага), праз якога асветаўцы час ад часу атрымлівалі нават фінансавую дапамогу. Праўда, ужо з 1921 г. «Асвета» сутыкнулася з імкненнем камсамола пры дапамозе мясцовых улад паставіць яе працу пад свой кантроль. Асветаўцы падкрэслівалі прынцыповае адрозненне сваіх мэт ад камсамольскіх. У выніку распачалася вострая ідэалагічная дыскусія. Цэнтральнай трыбунай для яе стала старонка КСМБ «Малады араты» ў газеце «Савецкая Беларусь», а таксама магілёўская «Соха и молот», гомельскі «Набат» і інш. рэгіянальныя савецкія перыядычныя выданні. Нарастаючае супрацьстаянне са структурамі кампартыі і камсамола хоць і не прывяло гурток да ліквідацыі, але звяло яго ідэйна-арганізацыйную самастойнасць да мінімуму. Увосень 1921 г., не маючы фінансавай падтрымкі і магчымасці даваць канцэрты ў Магілёве і павеце, спыніў сваё існаванне беларускі маладзёжны хор. Неўзабаве сваёй сядзібы ў Доме працоўнага селяніна пазбавілася і тэатральная група «Асветы». Адзел прапаганды і агітацыі Магілёўскага гаркама РКП(б) запатрабаваў плаціць грошы за выступленні хору і трупы гуртка. У 1922 г. магілёўскі беларускі вучнёўскі гурток быў пераўтвораны ў Беларускаю студэнцкую асацыяцыю «Асвета» пры Магілёўскім інстытуце народнай адукацыі. У яе статуце як галоўная мэта абвешчалася культурна-асветнае і эканамічнае адраджэнне беларускага народа ў камуністычным напрамку. На пячатцы асацыяцыі з'явіўся лозунг «Пралетарыі ўсіх краінаў, злучайцеся». Аднак, нягледзячы на ўсё гэта, статут «Асветы» быў зацверджаны ў Магілёўскім гарвыканкаме толькі ў пачатку 1923 г., а камсамольская ячэйка Магілёўскага інстытута народнай адукацыі працягвала ярасна крытыкаваць кіраўніцтва «Асветы» за яе беспартыйны і нацыянальны характар. У адказ асветаўцы высупілі з ініцыятывай стварэння пры асацыяцыі камсамольскай суполкі, але гэта было расцэнена як спроба засмеціць камсамол варожымі элементамі. Нягледзячы на перашкоды, члены «Асветы» займаліся вывучэннем гісторыі, этнаграфіі, эканамічнага і дэмаграфічнага становішча Беларусі. Яны плённа супрацоўнічалі з такімі вядомымі беларускімі дзеячамі навукі і культуры, як З. Даўгяла, І. Сербаў, М. Зарэцкі, С. Жураўскі, А. Ляжневіч і інш. Але ўсё гэта адбылася непрацяглы час. Апошні сход асацыяцыі адбыўся 23 красавіка 1923 г. Летам таго ж года Магілёўскі інстытут народнай адукацыі быў расфарміраваны, а большасць яго студэнтаў перавялі вучыцца ў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. У выніку канчаткова распалася і «Асвета». Аднак дзясяткі яе былых членаў актыўна праявілі сябе ў справе далучэння ўсходніх зямель да БССР і падчас правядзення беларусізацыі на Магілёўшчыне [4, с. 213–216].

Увогуле савецкія ўлады праследавалі членаў беларускіх нацыянал-дэмакратычных маладзёжных арганізацый і рознымі захадамі імкнуліся іх ліквідаваць. У тым ліку праз адмову ў юрыдычнай рэгістрацыі. Так, у 1922 г. была праведзена перарэгістрацыя грамадскіх арганізацый і аб'яднанняў, падчас якой не было зарэгістравана больш дзясятка беларускіх маладзёжных гурткоў. Іх актывістаў звальнялі з працы або выключалі з ліку студэнтаў [4, с. 181–182].

Як бачым, у першай палове 1920-х гг. найбольш актыўна прадстаўнікі беларускага маладзёжнага руху дзейнічалі ў Мінску, на Бабруйшчыне і Магілёўшчыне, але нават у гэтых рэгіёнах не даводзіцца гаварыць пра яго масавы і арганізаваны характар. На наш погляд, гэта можна растлумачыць, з аднаго боку, стомленасцю насельніцтва

ад бурлівых ваенна-рэвалюцыйных падзей, а з другога – палітыкай савецкіх улад. Увогуле ж на тэрыторыі Савецкай Беларусі ў 1924–1927 гг. сярод асобных груп моладзі, асабліва вучнёўскай і сялянскай, адзначаўся ўплыў беларускай інтэлігенцыі і былі распаўсюджаны нацыянал-дэмакратычныя настроі [5, л. 2; 6, л. 2; 7, л. 8]. Прычым студэнты пераважна педагагічных навучальных устаноў і часткова сельскагаспадарчых тэхнікумаў вялі адпаведную легальную і нелегальную агітацыю як правіла пад кіраўніцтвам выкладчыкаў, галоўным чынам у краязнаўчых таварыствах і г.д. [8, л. 186]. Так, у жніўні 1925 г. у вёсках Селішча, Дарасіно, Еўлічы, Пагост на Случчыне пачалі распаўсюджвацца лістоўкі з антыбальшавіцкімі і антырасійскімі заклікамі. Праз паўтары месяцы з дапамогай агентуры ДПУ ўдалося выйсці на след іх аўтараў. Гэта былі маладыя настаўнікі і навучэнцы: Н. Мяцельскі, М. Макарэня, Р. Казак, М. Казак, М. Дземідовіч і інш. Падчас навучання на Слуцкіх агульнаадукацыйных настаўніцкіх курсах яны складалі ядро гуртка беларусазнаўства, якім кіраваў выкладчык беларускай мовы і літаратуры, былы ўдзельнік т. зв. «случкага збройнага чыну» Ю. Лістапад. Свае думкі юнакі выклалі ў рукапісным часопісе «Наша слова», для выдання якога аб'ядналіся ў Беларускае выдавецкае таварыства «Згода». Галоўнымі лозунгамі свайго выдання аўтары абралі два: «Няхай жыве вольная Беларусь!» і «Роднае слова – пашырайся!». У апошнія дні кастрычніка 1925 г. усе падазраваныя былі арыштаваны, на іх кватэрах праведзены вобыскі [4, с. 183–190].

Паказальны судовы працэс над лістападаўцамі адбыўся з 5 па 16 сакавіка 1926 г. у Доме працаўнікоў асветы БССР у Мінску, што даволі сімвалічна. Уваход быў па білетах, разасланых акруговым судом у грамадскія арганізацыі і ўстановы. Зала была перапоўненая [9, с. 1]. Перад суддзямі ў якасці абвінавачаных паўсталі М. Дземідовіч, Ц. Курбыка (былы выкладчык Слуцкіх агульнаадукацыйных настаўніцкіх курсаў), М. Макарэня, Н. Мяцельскі, М. Казак і Ю. Лістапад. Але большасць з іх адмаўляла свой удзел у нелегальнай арганізацыі, заяўляючы, што распаўсюджвалі ўлёткі самачынна, без змовы. М. Дземідовіч жа заявіў пра існаванне падпольнага гуртка, на чале якога стаяў Н. Мяцельскі, але ўдзел у ім Ю. Лістапада цалкам адмаўляў. Сам Ю. Лістапад пацвердзіў гэтыя словы. Акруговы суд тым не менш прысудзіў яму найбольшы тэрмін зняволення – 5 гадоў. Н. Мяцельскага, М. Макарэню і М. Дземідовіча прыгаварылі да 3 гадоў турмы. М. Казаку далі 3 гады ўмоўна і вызвалілі з-пад варты. Ц. Курбыка быў апраўданы. У 1927 г. з нагоды 10-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі лістападаўцаў амніставалі [4, с. 195–196]. Як бачым, суд не імкнуўся «стрыгчы» усіх лістападаўцаў пад адзін грэбень. Больш таго, хуткая амністыя засведчыла даволі мяккае стаўленне савецкіх улад да пакараных.

Працэс Ю. Лістапада знайшоў водгук у асяроддзі моладзі, сярод якой (асабліва ў педагагічных навучальных інстытутах) значна ўзраслі нацыянальна-дэмакратычныя настроі, распаўсюджваліся лістоўкі, якія апраўдвалі лістападаўцаў і заклікалі да барацьбы з савецкай уладай. Адзначаліся выпадкі, калі нават камсамольцы падпісваліся на лістах у падтрымку Ю. Лістапада і збіралі ахвяраванні для лістападаўцаў. За гэта некаторыя камсамольцы былі выключаны з ЛКСМБ [8, л. 588, 10, л. 7; 11, л. 31; 12, л. 206, 210; 13, л. 9; 14, л. 2]. Дарэчы, сярод членаў саюза нават існавалі меркаванні аб неабходнасці БССР мець уласную Чырвоную Армію і больш самастойнасці, а ў выпадку вайны ваяваць толькі за Беларусь [14, л. 3]. Усё гэта сведчыць аб пашыранасці нацыянальна-дэмакратычных настрояў сярод юнакоў і дзяўчат БССР.

Росту незадаволенасці грамадства савецкай уладай спрыялі жорсткія метады правядзення палітыкі калектывізацыі. Гэта імкнуліся выкарыстаць беларускія нацыянальна-дэмакраты, якія ў 1928–1930 гг. сталі актыўна прыцягваць у свае шэрагі маладых беларусаў і ствараць маладзёжныя арганізацыі. Напрыклад, у Брагіне была створана маладзёжная арганізацыя «Альтруісты», у якую ўваходзілі 44 чалавекі, у тым ліку 30 на-

вучэнцаў. Актыў арганізацыі складалі выхадцы з сем'яў святароў, заможных сялян і белагвардзейцаў. Яны заклікалі да вызвалення народа ад бальшавіцкага рабства, паляпшэння эканамічнага жыцця сялян, нацыянальнага вызвалення беларусаў і пашырэння сферы выкарыстання беларускай мовы; выступалі супраць гвалтоўнай калектывізацыі і няправільнага высялення за межы акругі кулакоў, да якіх у большасці аднеслі сярэднякоў; прапагандавалі самабытнасць беларускай культуры, хутарскую сістэму гаспадаркі і нават вялі падрыхтоўку да ўзброенага паўстання. Члены арганізацыі былі арыштаваны 29 мая 1930 г. [15, л. 41; 16, л. 30–31].

Кампартыя абвінавачвала ЛКСМБ у недастатковай барацьбе з беларускім нацыянал-дэмакратыяй і яе праявамі сярод камсамольцаў. Сапраўды, шэраг арганізацый саюза прымірэнча адносіліся да нацыянал-дэмакратаў, а асобныя звенні нават патрапілі пад іх уплыў [17, л. 128; 18, с. 10]. Кіраўніцтва ЛКСМБ не крытыкавала ідэі аб самабытнасці беларускай культуры і пасіўна аднеслася да вядомага ліста трох беларускіх пісьменнікаў М. Зарэцкага, А. Александровіча, А. Дудара, якія навучаліся ў БДУ, у газету «Савецкая Беларусь» аб сваім сыходзе з універсітэта з-за абразлівай нататкі, змешчанай ў № 1 сценгазеты педагагічнага факультэта «Кузня асветы» [19, л. 63; 20, с. 2]. Такім чынам, моладзь не была дастаткова мабілізавана на барацьбу з беларускім нацыянал-дэмакратызмам [21, л. 126].

З пункту гледжання кампартыі, камсамольскія кіраўнікі і актывісты ўвогуле не ўсведамлялі небяспекі нацыяналізму ва ўсіх яго праявах і дапусцілі шэраг сур'ёзных памылак у практычнай працы, асабліва ў справе ідэйнага выхавання юнакоў і дзяўчат. Таму ЦК УЛКСМ і партыйным камітэтам давялося тлумачыць гэту небяспеку камсамольцам і маладым працоўным [22, л. 132, 193, 206; 23, л. 13; 24, с. 164]. Толькі ў 1930 г. беларускі камсамол узмацніў барацьбу з беларускімі нацыянал-дэмакратамі [25, л. 7–8; 26, л. 288].

Неабходна адзначыць, што беларускі нацыянал-дэмакратызм рабіў стаўку на вучнёўскую моладзь і маладую інтэлігенцыю. Асобныя навучальныя ўстановы сталі яго апорнымі пунктамі. Але, нягледзячы на ўсе захады, ён не знайшоў масавай апоры і падтрымкі як з боку працоўных юнакоў і дзяўчат, так і з боку студэнтаў і навучэнцаў [27, л. 47]. Так, у 1930 г. у асяроддзі моладзі БССР дзейнічалі беларускія нацыянал-дэмакратычныя групы, але яны былі зусім нешматлікімі, аб'ядноўвалі толькі асобных студэнтаў і маладых настаўнікаў [28, л. 17–18]. У 1931 г. у навучальных установах рэспублікі было зафіксавана толькі 9 выпадкаў агітацыі юнакоў і дзяўчат за нацыянал-дэмакратычныя ўстаноўкі (шэсць – у БДУ, па адным – у Мінскім і Віцебскім педагагічных інстытутах, Віцебскім ветэрынарным інстытуце) [16, л. 18–19]. Як бачым, БДУ быў асноўным месцам канцэнтрацыі прыхільнікаў ідэй нацыянал-дэмакратызму. Усё гэта гаворыць аб задаволенасці большасці моладзі сваім становішчам і палітыкай савецкай дзяржавы. Аднак барацьба савецкіх улад з нацыянал-дэмакратамі працягвалася.

У 1930 г. па справе «Саюза вызвалення Беларусі» («СВБ») органамі ДПУ былі арыштаваны многія актывісты беларускага маладзёжнага руху: былія актывісты «Маладой Беларусі» Я. Бялькевіч, М. Каспяровіч, М. Гурскі і П. Шчарбінскі, браты М. і Я. Пашковічы, сябра Беларускай вучнёўскай грамады С. Мялешка, кіраўнікі Мінскага маладзёжнага гуртка «Беларуская хатка» Я. Кіпель і Т. Апацёнак, актывісты беларускага маладзёжнага руху на Бабруйшчыне і Случчыне А. Аніхоўскі, браты Ц. і М. Адзюрыхі, М. Азбукін, М. Мамчыц, П. Зянюк, А. Каўпак, кіраўнікі беларускага студэнцкага руху ў Маскве Г. Гарэцкі і П. Каравайчык (Любецкі), «маладнякоўцы» і «узвышанцы» А. Дудар, А. Бабарэка, У. Дубоўка, Я. Пушча, У. Жылка і дзясяткі іншых дзеячаў беларускага маладзёжнага руху [4, с. 233].

У 1933 г. ДПУ БССР пачало следства па справе «Беларускай народнай грамады» («БНГ»), якая разглядалася як працяг справы «СВБ». Па справе «БНГ» да адказнасці

былі прыцягнутыя сярод іншых былыя студэнты Мінскага беларускага педтэхнікума С. Астрэйка, С. Гайка. Ф. Гінтаўт, У. Гуцька (пазней паэт У. Дудзіцкі), Я. Лешчанка (паэт М. Кавыль), К. Вашына (празаік Л. Калюга), А. Каратай (пісьменнік М. Лужанін) і У. Сядура (пісьменнік У. Глыбінны), былыя студэнты Мсціслаўскага педтэхнікума З. Астапенка і Ю. Таўбін. Пад абвінавачанне трапіў паэт У. Жылка. У гэтым жа годзе ДПУ БССР распачало следства і па справе «Беларускага нацыянальнага цэнтра», у якім, як і ў «БНГ», чэкiсты выкрылі маладзёжную арганізацыю ў складзе 47 чалавек. Большасці з іх прызначылі ў якасці пакарання тэрміны ў лагерах на Салавецкіх астравах і ў Аўтаномнай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы Комі; малады паэт А. Салагуб быў расстраляны [4, с. 238–240].

У пачатку 1930-х гг. Бюро ЦК ЛКСМБ цалкам ухваліла ўсе пастановы аб'яднанага пленума ЦК і ЦКК КП(б)Б аб разгроме беларускай нацыянал-дэмакратыі і яе прыхільнікаў-апартуністаў у партыі і нават асудзіла А. Чарвякова за непрыманне актыўнага ўдзелу ў барацьбе супраць правага ўхілу і нацыянал-дэмакратызму [26, л. 9–10; 29, л. 144; 30, л. 12]. Аднак ужо 25 студзеня 1932 г. да X з'езда саюза былі прызнаны памылковымі прынятыя ў час трохмесячніка беларускай пралетарскай культуры пастановы аб галоўнай небяспецы з боку беларускага нацыянал-дэмакратызму, бо гэта супярэчыла пастановам XII і XVI з'ездаў КП(б)Б аб тым, што галоўнай небяспекай з'яўляецца вялікадзяржаўны шавінізм [31, л. 16]. Раней толькі адзін член ЦК ЛКСМБ Эцін сцвярджаў, што палажэнне аб галоўнай небяспецы ў БССР беларускага нацыяналізму няправільнае, за што быў выведзены са складу Бюро і Пленума ЦК саюза [32, л. 73–74]. Такое становішча сведчыць аб адсутнасці ў кіраўніцтве кампартыі і камсамола адзіных падыходаў да вырашэння нацыянальнага пытання і ўнутранай барацьбе прыхільнікаў розных ідэйных устаноў. Верх у гэтым супрацьстаянні атрымалі праціўнікі беларускага нацыяналізму, бо ў 1932–1935 гг. ЛКСМБ вёў жорсткую барацьбу з нацыянал-дэмакратамі [32, л. 73]. Нягледзячы на гэта, у пачатку 1936 г. беларускія нацыяналісты зноў былі выяўлены ў камсамоле БССР, нават на працы, непасрэдна звязанай з выхаваннем камсамольцаў. У выніку ЦК УЛКСМ лічыў, што беларускія камсамольцы вядуць правільную палітыку у барацьбе з нацыяналістамі [33, с. 3, 5], што гаворыць аб чарговым абвастрэнні ўнутранай барацьбы ў саюзе.

Акрамя таго ў другой палове 1930-х гг. у зводках НКУС БССР усё часцей з'яўляліся згадкі пра праявы нават «фашысцкіх настройў» у маладзёжным асяроддзі. Самы гучны інцыдэнт адбыўся ў Лоеве ў пачатку 1939 г. Вучнямі 9-га класа мясцовай школы, былымі камсамольцамі М. Плюшчом і Н. Захарэўскай, былі расклеены як у школе, так і ў мястэчку самапісныя лістоўкі фашысцкага зместу са сцверджаннямі, што хутка будзе вайна. Вельмі цікава і паказальна ўсхваленне ва ўлётках як А. Гітлера, так і Л. Троцкага. Такое яднанне, на наш погляд, сведчыць аб сувязі ўнутранай трацкісцкай апазіцыі са знешнімі ворагамі савецкай улады. У красавіку таго ж года падчас правядзення нарады раённага актыву камсамола, прысвечанага XVIII з'езду У КП(б), быў выяўлены цэлы стос антысавецкіх лістовак, напісаных ад рукі, а таксама пасланні-пагрозы з выявамі нацысцкай сімволікі на імя дырэктара і сакратара камсамольскай арганізацыі мясцовай школы. Аўтарамі гэтых самаробных улёткаў былі 16–17-гадовыя хлопцы: У. Якіменка, К. Лапкоўскі, І. Гунька, бацькі якіх былі рэпрэсаваны ў 1937–1938 гг. як антысавецкі-кулакі. Пазней выявілася, што згаданыя вучні дзейнічалі не паасобку, а мелі шмат прыхільнікаў сярод аднакласнікаў [4, с. 241]. Зразумела, такая арганізаванасць дзеянняў вучняў не магла абысціся без уплыву з боку дарослых антысавецчыкаў і сведчыць аб наяўнасці ўнутранай апазіцыі савецкай уладзе нават напрыканцы 1930-х гг.

Карціна беларускіх маладзёжных арганізацый будзе не поўнай, калі мы не згадаем, што ў 1920–1930-я гг. некалькі тысяч беларусаў-студэнтаў навучаліся за межамі Савецкай Беларусі: у РСФСР і іншых савецкіх рэспубліках. Там яны таксама стваралі

беларускія маладзёжныя асяродкі. Галоўнымі цэнтрамі студэнцкага руху беларусаў на абшарах СССР былі Масква і Петраград (з 1924 г. – Ленінград) [4, с. 222–223].

Самай яркай з’явай у гісторыі беларускага студэнцкага руху на тэрыторыі РСФСР можна лічыць дзейнасць Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі (БКНА) пры Пятроўскай сельскагаспадарчай акадэміі (ПСГА) у Маскве. Асацыяцыя мела секцыі жывёлагадоўлі, доследаў над раслінамі, пчалярства, лесазнаўства, меліярацыі, статыстыкі і дынамікі гаспадаркі Беларусі; агранамічны гурток, хор і драматычную студыю. БКНА аб’ядноўвала больш за 200 членаў і дзейнічала да вясны 1923 г. Асацыяцыю да лістапада 1922 г. узначальваў Г. Гарэцкі, а затым – П. Жук [34, с. 376].

БКНА ставіла сур’ёзныя мэты: вывучэнне ўсіх бакоў гістарычнага, эканамічнага і культурнага развіцця беларускага краю; высвятленне шляхоў і магчымасцей культурна-эканамічнага адраджэння Беларусі; непрыняцце вузканацыяналістычных ідэй у беларускім вызваленчым руху; кансалідацыя ўсіх моладзевых беларускіх сіл, падрыхтоўка нацыянальнай эліты для ўсіх сфер дзяржаўнага і грамадскага жыцця; шырокая нацыянальна-культурная праца сярод беларускай моладзі і ўсяго насельніцтва краю, усебаковае спрыянне палітыцы беларусізацыі; глыбокае навуковае даследаванне Беларусі ў розных кірунках, правядзенне навукова-даследчых экспедыцый па беларускіх рэгіёнах; арганізацыя на належным узроўні беларускай выдавецкай справы. У 1921–1922 гг. асацыяцыяй былі выдадзены брашуры гадавых справаздач аб сваёй дзейнасці, а таксама навуковы зборнік. У гэты час няспынна рос колькасны склад БКНА. Пад уплывам асацыяцыі ствараліся беларускія студэнцкія гурткі ў іншых ВНУ Масквы і Петраграда. Вясной 1921 г. актывістам БКНА ўдалося склікаць агульную канферэнцыю беларусаў-студэнтаў Масквы. На форуме было створана Бюро беларускіх студэнцкіх арганізацый на чале з Г. Гарэцкім, якое аб’яднала каля 300 студэнтаў-беларусаў маскоўскіх ВНУ. Гэта быў сур’ёзны поспех беларускага маладзёжнага руху ў РСФСР, які з ідэйна-арганізацыйнага пункту гледжання развіваўся нават больш дынамічна, чым у ССРБ. Бюро беларускіх студэнцкіх арганізацый стварыла ўласнае выдавецтва, якое ў 1922 г. па ініцыятыве асацыяцыі выдала нашумелы альманах «Маладая Беларусь». Праграмнымі ў ім сталі артыкулы П. Каравайчыка (Любецкага) «Беларуская культурна-нацыянальная справа ва Усходняй Беларусі» і Г. Гарэцкага «На новы шлях». Асноўная ідэя «Маладой Беларусі» – беспартыйнасць беларускага студэнцкага руху і беларускай адраджэнскай думкі – была варожа ўспрынята ў ЦК КП(б)Б. У выніку ў 1923 г. Галоўліт БССР забараніў распаўсюджванне і захоўванне часопіса ў бібліятэках рэспублікі за «беларускі шавінізм» [35]. З вясны 1922 г. дзейнасць БКНА выклікала крытыку і абвінавачванні ў навуковым ухілізме, нацыянал-шавінізме і апалітычнасці. Г. Гарэцкі 31 жніўня 1922 г. быў арыштаваны маскоўскім ДПУ па абвінавачванні ў антысавецкай дзейнасці. Праз пэўны час ён быў вызвалены і працягваў навучацца ў Пятроўскай сельскагаспадарчай акадэміі. Але пасля гэтага інцыдэнту Г. Гарэцкі адышоў ад актыўнай працы ў асацыяцыі. Лідара яго ўзроўню ў БКНА не знайшлося. Яе праца паступова затухала і канчаткова спынілася ўлетку 1924 г. не без дапамогі КП(б)Б і КСМБ, якія актыўна стваралі беларускія пралетарскія студэнцкія зямляцтвы [4, с. 223–225; 34].

Ужо ў 1922 г. у Мінску было арганізавана Цэнтральнае бюро пралетарскага студэнцтва Беларусі, галоўнай мэтай якога стала ідэйнае і арганізацыйнае змаганне з буржуазна-нацыяналістычнай і непралетарскай ідэалогіяй. Гэта новая структура паступова падпарадкавала свайму ўплыву беларускае савецкае студэнцтва за межамі ССРБ. Першае беларускае пралетарскае студэнцкае зямляцтва было ўтворана ў Маскве ў маі 1923 г. Пазней падобныя аб’яднанні былі арганізаваны ў Ленінградзе, Кіеве, Смаленску, Раствова-на-Доне, Волагдзе, Саратаве, Казані, Томску, а таксама пры Варонежскім сельскагаспадарчым інстытуце і Тбіліскім дзяржаўным політэхнічным інстытуце. Такія студэнцкія зямляцтвы, нягледзячы на сваю камуністычную ідэалогію, у 1920-я гг. адыгра-

лі станоўчую ролю ва ўмацаванні нацыянальнай свядомасці беларускіх студэнтаў за межамі Савецкай Беларусі. Членамі гэтых арганізацый былі вядомыя ў будучым дзеячы навукі і культуры Беларусі: П. Рагавы, С. Ждановіч, М. Грынблат, І. Жыновіч і інш. Як бачым, яны аб'ядноўвалі не толькі беларусаў, але і выхадцаў з Беларусі іншых нацыянальнасцей. Пры зямляцтвах функцыянавалі беларускія культурна-асветныя клубы, навуковыя таварыствы, бібліятэкі з беларускамоўнай літаратурай, курсы беларускай мовы, краязнаўчыя гурткі. З БССР да землякоў-студэнтаў нярэдка прыезджалі беларускія пісьменнікі. Напрыклад, пры беларускім пралетарскім студэнцкім зямляцтве ў Ленінградзе ў 1928 г. быў створаны Беларускі дом асветы, які меў добрую бібліятэку і тэатральна-канцэртную залу на 400 месцаў, кінафатаграфічны гурток, тэатральную трупу, а таксама 4 гурткі музычнай самадзейнасці. Акрамя грашовых датацый з боку ўрада БССР беларускія пралетарскія студэнцкія зямляцтвы ў РСФСР і іншых савецкіх рэспубліках фінансаваліся з бюджэтаў выканкамаў гарадоў, дзе ў мясцовых ВНУ вучыліся беларусы. Сітуацыя рэзка змянілася ў 1930-х гг., калі пачалася масавая ідэалагічная чыстка студэнцтва. Многія сябры беларускіх зямляцтваў былі выключаны з ВНУ, рэпрэсаваны па абвінавачванні ў «беларускім шавінізме», «нацыянал-дэмакратызме», «шпіянажы на карысць замежных разведак». Большасць беларускіх студэнцкіх асяродкаў савецкімі ўладамі была ліквідавана. Працягвалі сваю дзейнасць толькі зямляцтвы ў Маскве і Ленінградзе. Аднак многія студэнты з гэтых аб'яднанняў актыўнага ўдзелу ў іх мерапрыемствах не бралі. Летам 1936 г. інструктарамі ЦК КП(б)Б была праведзена ідэалагічная праверка беларускіх студэнцкіх клубаў у Ленінградзе і Маскве. У выніку беларускія пралетарскія студэнцкія зямляцтвы і клубы там да пачатку 1937 г. таксама былі ліквідаваны, многія з клубных актывістаў былі арыштаваны, некаторыя (П. Шуйкайла, Я. Сушынскі, А. Шлюбскі) – паўторна [4, с. 226–227, 229–230].

Як бачым, пралетарскія беларускія студэнцкія зямляцтвы вялі даволі актыўную працу фактычна да сярэдзіны 1930-х гг.

Заклучэнне

Такім чынам, у першай палове 1920-х гг. у ССРБ, Віцебскай і Гомельскай губернях дзейнічалі беларускія маладзёжныя групы ў эсэраўскага толку (найбольш актыўна ў Мінску, на Бабруйшчыне і Магілёўшчыне). Але яны былі невялікімі і значнага ўплыву не мелі. Гэтым групам так і не ўдалося стварыць уласны каардынацыйны цэнтр, што засведчыла слабасць беларускага нацыянальнага руху ў асяроддзі юнакоў і дзяўчат. Са свайго боку савецкія ўлады праследавалі беларускія нацыянал-дэмакратычныя маладзёжныя арганізацыі і рознымі шляхамі ажыццяўлялі іх ліквідацыю. Аднак нягледзячы на гэта, на тэрыторыі Савецкай Беларусі ў 1924–1927 гг. сярод асобных груп моладзі, асабліва вучнёўскай і сялянскай, былі распаўсюджаны нацыянал-дэмакратычныя настроі. Акрамя таго, беларускія нацыянал-дэмакраты ў 1928–1930 гг., выкарыстоўваючы незадаволенасць грамадства жорсткімі метадамі правядзення палітыкі калектывізацыі, сталі актыўна прыцягваць у свае шэрагі маладых беларусаў і ствараць маладзёжныя групы.

Беларускі нацыянал-дэмакратызм рабіў стаўку на вучнёўскую моладзь і маладую інтэлігенцыю. Асобныя навучальныя ўстановы сталі яго апорнымі пунктамі. Так, асноўным месцам канцэнтрацыі прыхільнікаў ідэй нацыянал-дэмакратызму стаў БДУ. Аднак яны не знайшлі масавай апоры і падтрымкі як з боку працоўных юнакоў і дзяўчат, так і з боку студэнтаў і навучэнцаў. Усё гэта гаворыць аб задаволенасці большасці моладзі сваім становішчам і палітыкай савецкай дзяржавы.

Беларускі камсамол фактычна да 1930 г. не веў дзейнай барацьбы з беларускім нацыянал-дэмакратызмам. Шэраг арганізацый саюза прымірэнча адносіліся да нацыянал-дэмакратаў, а асобныя звенні нават патрапілі пад іх уплыў. Такое становішча мож-

на растлумачыць адсутнасцю ў кіраўніцтве кампартыі і камсамола адзіных падыходаў да вырашэння нацыянальнага пытання і ўнутранай барацьбой прыхільнікаў розных ідэйных устаноў.

У другой палове 1930-х гг. у маладзёжным асяроддзі пачалі адзначацца нават праявы «фашысцкіх настрояў». Зразумела, гэта не магло адбывацца без уплыву з боку дарослых антысаветчыкаў і сведчыць аб наяўнасці ўнутранай апазіцыі савецкай уладзе нават напрыканцы 1930-х гг. На наш погляд, гэта ўвогуле з'яўляецца адлюстраваннем адкрытага яднання ўнутранай трацкісцкай апазіцыі са знешнімі ворагамі савецкай улады ў адзіны фронт барацьбы супраць курсу кіраўніцтва СССР на ўмацаванне савецкіх рэспублік.

Беларускія маладзёжныя асяродкі ствараліся і за межамі Савецкай Беларусі – у РСФСР і іншых савецкіх рэспубліках, дзе ў 1920–1930-я гг. навучалася некалькі тысяч беларусаў-студэнтаў. Увогуле беларускі маладзёжны рух на тэрыторыі РСФСР у 1920-я гг. развіваўся нават больш дынамічна, чым у БССР. Сярод менавіта беларускіх студэнцкіх арганізацый у першай палове 1920-х гг. найбольш яркай дзейнасцю вызначылася Беларуска-культурна-навуковая асацыяцыя пры Пятроўскай сельскагаспадарчай акадэміі ў Маскве. Аднак яна не здолела вытрымаць канкурэнцыі з беларускімі пралетарскімі студэнцкімі зямляцтвамі, якія падтрымліваліся савецкімі ўладамі і аб'ядноўвалі не толькі беларусаў, але і выхадцаў з Беларусі іншых нацыянальнасцей. Акрамя грашовых датацый з боку ўрада БССР беларускія пралетарскія студэнцкія зямляцтвы ў РСФСР і іншых савецкіх рэспубліках фінансаваліся з бюджэтаў выканкамаў гарадоў, дзе вучыліся беларусы. Усяго такія зямляцтвы былі арганізаваны ў 11 гарадах СССР і, нягледзячы на сваю камуністычную ідэалогію, адыгралі станоўчую ролю ва ўмацаванні нацыянальнай свядомасці беларускіх студэнтаў за межамі Савецкай Беларусі.

Сітуацыя рэзка змянілася ў 1930-я гг., калі ў СССР пачалася масавая ідэалагічная чыстка студэнцтва. Многія сябры беларускіх зямляцтваў былі выключаны з ВНУ, рэпрэсаваны. Але пралетарскія беларускія студэнцкія зямляцтвы вялі даволі актыўную працу фактычна да сярэдзіны 1930-х гг.

Як бачым, легальныя маладзёжныя беларускія арганізацыі некамуністычнай кіраванасці як на тэрыторыі БССР, так і ў іншых савецкіх рэспубліках спынілі сваю дзейнасць яшчэ ў першай палове 1920-х гг. Праявы ж нелегальнай дзейнасці падобных групавак былі нешматлікімі і паступова к канцу 1930-х гг. набылі яўны прафашысцкі характар. Гэта яркая сведчыць аб тым, што савецкім уладам разам з камсамолам удалося забяспечыць патрэбы нацыянальна-культурнага развіцця пераважнай большасці беларускай моладзі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Красная смена. – 1922. – 14 апр.
2. Расійскі дзяржаўны архіў сацыяльна-палітычнай гісторыі (РДАСПГ). – Ф. М-1. Воп. 23. Спр. 32.
3. Савецкая Беларусь. – 1921. – 6 крас.
4. Ляхоўскі, У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст. / У. Ляхоўскі. – 1939 г. – Беласток – Вільня : Беларус. гіст. тав-ва, Ін-т беларусістыкі, 2012. – 483 с.
5. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 53.
6. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 54.
7. РДАСПГ. – Ф. М-1. Воп. 23. Спр. 298.
8. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 64а.
9. Звезда. – 1926. – 7 марта.

10. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 58.
11. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 66.
12. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 2. Спр. 174.
13. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 2. Спр. 251.
14. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 2. Спр. 297.
15. НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 5. Спр. 1334.
16. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 2. Спр. 295.
17. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 2. Спр. 396.
18. Рэзальюцыя III пленуму ЦК ЛКСМБ (люты 1929 г.). – Мінск : Чырвоная зьмена, 1929. – 64 с.
19. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 2. Спр. 523.
20. Савецкая Беларусь. – 1928. – 4 снеж.
21. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 130.
22. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 93.
23. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 2. Спр. 477.
24. Очерки истории Ленинского комсомола Белоруссии. – Минск : Беларусь, 1975. – 536 с.
25. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 99.
26. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 101.
27. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 112.
28. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 100.
29. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 120.
30. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 131.
31. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 132.
32. НАРБ. – Ф. 63п. Воп. 1. Спр. 139.
33. Ад IX да X з'езда ВЛКСМ : Доклад члена бюро ЦК ВЛКСМ тав. Лешчынера на XI з'ездзе ЛКСМБ аб рабоце ЦК УЛКСМ // Чырвоная зьмена. – 1936. – 14 сак. – С. 2–5.
34. Васілеўскі, Ю. Р. Беларуская культурна-навуковая асацыяцыя / Ю. Р. Васілеўскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: Г. М. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 1 : А – Беліца / М. В. Біч [і інш.]. – Мінск : БелЭН, 1993. – С. 376–377.
35. Васілеўскі, Ю. Р. Маладая Беларусь / Ю. Р. Васілеўскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: Г. М. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 5 : М – Пуд / Г. М. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭН, 1999. – С. 49.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 09.02.2015

Danilovich V.V. Belarusian Youth Organization of Soviet Belarus (1921–1929)

The article deals with the problem of the organizations of Belarusian youth of Soviet Belarus in the 20–30s of the XX century. Their character, direction and social base are defined. The policy of Soviet authorities towards Belarusian national-democratic youth organizations, as well as the position of Young Communist League in this matter is analyzed.